

GÁBOR R. ISTVÁN

Szakszervezet: áldás vagy átok?

(A marxista és a neoklasszikus közgazdaságtan ambivalenciájáról)

Ha a főcímbeli kérdésre egyetlen szóval válaszolva kellene jellemezni, hogyan tekint a közgazdaságtan a szakszervezetekre, áldásnak vagy átoknak tekint-e őket, azt felelném, amit az alcím sugall: felemásan. Marxista irányzata csakúgy, mint korunkbeli fő irányzata, a neoklasszikus közgazdaságtan.

Az alábbiakban ennek az ambivalens viszonyulásnak a tartalmát és hátterét igyekszem megvilágítani. Ha közvetlen eligazítást nem is, talán szempontokat és támpontokat kaphatunk ebből a szakszervezetek jelenéről és jövőjéről folyó diskurzushoz.

Munkaerőáru, munkaerő-piaci versenyerők és munka- vállalói javadalmazás

Kezdem azzal, amiben nincsen érdemleges különbség marxista és neoklasszikus közgazdaságtan között.

Egyrészt, a kapitalizmus viszonyai között a munkaerőt ez is, az is árunak fogja fel.

Másrészt, ez is, az is jellemzően abból a feltételezésből kiindulva tekint a szakszervezetekre, hogy szakszervezetek híján a béreket (és a munkaviszony egyéb feltételeit) a munkaerőpiac „lát-hatatlan keze”: a keresleti-kínálati versenyerőkön alapuló munkaerő-piaci önszabályozás határozza-határozná meg.

Alapvető különbség van ugyanakkor közöttük e munkaerő-piaci önszabályozás munkavállalókat érintő következményének megítélésében.

A munkaerőpiac láthatatlan keze a marxisták szemében részrehajló: a dolgozók tőkés kizsákmányolásának eszköze. A neoklasszikusok szerint ugyanez a kéz pártatlan: a dolgozókat és tőkés munkáltatóikat is a termeléshez

való hozzájárulásukkal megegyező javadalmazáshoz juttatja.

E homlokegyenest eltérő álláspontok gyökere abban a döntő különbségben rejlik, hogy míg a kapitalizmus marxi elmélete – a marxi politikai gazdaságtan – a munkaérték-elméletnek a talaján áll, addig a neoklasszikus elmélet a munkaerő-kereslet határtermelékenységi elméletének a talaján.

A harmincas éveik végén járó és fiatalabb mai korosztályok iskolai tanulmányaik során a marxi munkaérték-elméletéről már, az idősebbek a munkaerő-kereslet határtermelékenységi elméletéről még nemigen hallhattak. Ezért rövid kitérő erejéig muszáj erről is, arról is szót ejtenem.

A marxi munkaérték-elmélet szerint a munkaerőáru értékét és ezen keresztül piaci árát – akár csak bármely más áruét – végső soron az újraelőállításához szükséges munka mennyisége határozza meg. A munkaerő ugyanakkor sajátos áru, amely a termelési folyamatban saját értékénél több (szükséges) munkát megtestesítő, tehát nagyobb értékű árut állít elő.

A kifejtett munka mennyiségének a munkaerő értéke – vagyis az újratermeléséhez szükséges árukban megtestesülő munka-

mennyiség – feletti többlete az ún. érték többlet, amelyet a termelési eszközök tulajdonosai tőkés profit formájában kisajátítanak. Ebben áll a kapitalista kizsákmányolás lényege.

A munkabért mint a munkaerő mindenkori árát közvetlenül a munkaerőpiac keresleti-kínálati erői határozzák meg úgy, hogy nem lehet tartósan magasabb, mint amennyiből a dolgozók megvásárolhatják a munkaerőjük újratermeléséhez szükséges árukat. Ti., ha ennél magasabb, akkor a munkaerő bővülő újratermelődése folytán felduzzadó munkanélküli tartaléksereg a munkabér süllyedését eredményezi.

Így működnek közre a munkaerőpiac keresleti-kínálati erői az érték többletnek mint a munkaerő értékteremtő képessége és ára közötti különbözethez s ezáltal a dolgozók kizsákmányolásának újratermelésében. Történelmi távlatban pedig „a munkásosztály relatív elnyomódásában” – fogyasztásának növekvő elmaradásában a tőkésosztályétól – és „abszolút elnyomódásában”: reálbérük süllyedő tendenciájában.

Egészen rövid kitérőül: A reálbérek e történelmileg süllyedőnek jóslott tendenciája alatt Marx – szemben pironkodó híveinek és fitymáló ellenzőinek egybehangzó félreértelmezésével, illetőleg azzal, ahogyan ma értelmezzük a reálbér süllyedést – nyilvánvalóan nem a bérből megvásárolható jószágok mint (az ő kifejezésével) használati értékek mennyiségének, a bér így értelmezett vásárlóerejének zsugorodását értette. Hanem a bérből megvásárolható jószágtömeg-

Gábor R. István egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem.

Ez a cikk a LIGA Szakszervezetek 2005. december 10-i kongresszusi konferenciarendezvényén elhangzott előadáson alapszik.

ben megtestesülő munkamennyiségnek mint e jószágtömeg munkaérték-elmélet szerinti értékének a zsugorodását. Erre vonatkozólag vélekedett úgy, hogy a szakszervezetek a lefelé menő mozgást csak lassíthatják, de nem fordíthatják meg.

Könnyen belátható, hogy a munka ugyancsak Marx által feltételezett történelmileg növekvő termelőereje közepette – hogy ti. új technológiai és szervezési megoldásoknak s a fizikai termelőtőke-állomány bővülésének köszönhetően a dolgozók változatlan bonyolultságú és intenzitású munkával is növekvő tömegű árut képesek előállítani – az így értelmezett reálbérsüllyedés elvileg nem zárja ki a bérekből megvásárolható áruk mennyiségének, vagyis a mai értelemben vett reálbéreknél egyidejű növekedését, még ha maga Marx ezt az eshetőséget politikai megfontolásokból érthetően nem hangsúlyozta is.

Mármost a munkavállalók munkaérték-elmélet szerinti tőkés kizsákmányolásával szemben a munkaerő-kereslet neoklasszikus, határtermelőkenységi elmélete szerint, pont fordítva: a piac versenyereji jelentenek garanciát a munkavállalók kizsákmányolása ellen.

Érvelésének lényege, hogy profitmaximalizálási törekvésüktől vezérelve a munkáltatók addig bővítik a foglalkoztatást, ameddig a többletkibocsátás értékesítéséből várható többletbevételük le nem süllyed a dolgozóknak fizetendő piaci bér szintjére. Eközben a termékpiaci verseny termékeik árát előállításuk átlagos költségének szintjére szorítja le.

Ez azt jelenti, hogy profithoz nem dolgozóik kizsákmányolásából jutnak. Hanem részint befektetett tőkéjük, részint vállalkozói-menedzseri munkájuk hozamaként. Ha és ameddig termelőként (szerencséjüknek vagy ügyességüknek köszönhetően) piaci monopolerővel rendelkeznek, akkor és addig e hozamok mellett monopoljárdékként is.

A két elmélet eltérő implikációi témánk szempontjából nyilvánvalóak. Míg a marxista szemében a szakszervezet a dolgozók tőkés kizsákmányolás elleni kollektív fellépésének eszköze, addig a neoklasszikus ortodoxiában hatékonysági veszteséget előidéző munkaerő-piaci monopolerő forrása.

A szakszervezeti jelenlét színe és fonákja

De hol itt az ambivalencia, amellyel mind a marxista, mind a neoklasszikus közgazdaságtan szakszervezetekhez való viszonyulását az alcímben jellemeztem?

A marxista közgazdaságtan felmás viszonyulásával kezdve, ennek háttere és mibenléte röviden elintézhető.

A szakszervezeti mozgalom segíthet tudatosítani a dolgozóknak a tőkének való alávetettségüket és ráébreszteni őket kollektív fellépésük fontosságára a tőkés kizsákmányolás elleni harcban. Marxista számára ez, természetesen, örvendetes.

Sajnálatos viszont, hogy ugyanakkor a szakszervezetek által kicsikart gazdasági előnyök megbékéltethetik a dolgozókat a kizsákmányolásuk alapját képező tőkés termelési viszonyokkal. Ilyen értelemben a szakszervezet azzal, hogy a dolgozókat munkavállalói minőségükben képviselve legális keretek között harcol munkaerejük minél kedvezőbb feltételek mellett értékesítéséért, akarva-akaratlanul közreműködik a tőkés rend legitimálásában.

Változó hangsúlyokkal ugyan, de vagy másfél évszázada ez a kettősség jellemzi Marx követőinek a szakszervezeti mozgalomhoz való viszonyulását. (Jól szemlélteti ezt például North [1998] előadása.) Minél sikeresebbek a szakszervezeti akciók, annál jobban nevet az egyik szemük, és annál jobban sír a másik.

Bonyolultabb a helyzet a neoklasszikus közgazdaságtan ambivalenciájával.

Az persze természetes, hogy amitől a marxista szemé könnybe lábad, attól a kapitalizmus hívének szemé mosolyra fakad, és könnybe lábad azon, amin a marxistájé nevet.

Ez a tükörcéplógika azonban félrevezető. A neoklasszikus közgazdaságtan ugyanis nem tekinthető olyasformán a kapitalizmus apológiájának, mint ahogyan a marxista közgazdaságtan vállaltan a kapitalizmus kritikai elmélete.

A neoklasszikus közgazdaságtan ambivalenciájának legnyilvánvalóbb oka a szakszervezet kompetitív munkaerő-piaci kontextusú elemzésének logikai abszurditása.

Nyugodtan kijelenthetjük: kompetitív munkaerő-piaci (és termékpiaci) kontextusban, amelyre vonatkozóan a neoklasszikus közgazdaságtan a szakszervezeteknek egyértelműen hatékonyságrontó – például foglalkoztatás- és kibocsátás-csökkentő – következményeket tulajdonít, aligha virulhatnak a szakszervezetek.

A munkaerőpiac kompetitivitása azt jelenti, hogy sem a munkáltatók számára nincs különösebb tétje annak, jelenlegi dolgozóikat foglalkoztatják-e tovább, vagy kisebb-nagyobb részük helyett másokat alkalmaznak, sem pedig dolgozóik számára nincs különösebb jelentősége annak, jelenlegi munkahelyükön vagy valahol mássutt foglalkoztatják-e őket.

Könnyű belátni, hogy ilyen körülmények között a munkáltatóknak nincs miért behódolniuk a szakszervezeti követeléseknek. Az egyes dolgozóknak meg nincs miért szakszervezetbe tömörülniük.

Eltekintve most a kifejezetten szakmai-foglalkozási szakszervezetektől, amelyek alkuerejüket főként munkaerőkínálat-korlátozó képességüknek köszönhetik, valójában szakszervezetek leginkább olyan munkaerőpiacokon és gazdasági szektorokban szerveződnek, ahol a piaci versenyereji korlátozottan érvényesülnek. Részint a költségvetési szférában,

részint pedig a versenyszféra olyan munkaerőpiacain és szektorokban, ahol a munkáltatók munkaerő-vásárlói monopolerejének ellensúlyozásával és termelői monopoljáradékukon való osztzkodásra kényszerítésével érdemleges gazdasági előnyhöz tudhatják juttatni tagjaikat.

Azok a szakszervezetre nézve kompromittáló következtetések, amelyek szakszervezet híján kompetitívnek elgondolt munkaerőpiac alapulvételével adódnak, nyilván nem vonatkoztathatók egy az egyben a ténylegesen létező szakszervezetekre.

S valóban: nem kompetitív munkaerő-piaci és szektorális szinten gondolva el a szakszervezeteket, a neoklasszikus közgazdasági elemzés következtetései már távolról sem egyértelműen kompromittálóak a szakszervezetekre.

A munkáltatók munkaerő-vásárlói monopolereje például a neoklasszikus közgazdaságtan felfogása szerint is csökkentőleg hat a foglalkoztatásra és a bérekre, miközben a dolgozók kizsákmányolásából származó – tehát a marxizmus értelemben vett – profit-hoz juttatja a munkáltatókat.

E munkaerő-vásárlói monopolerő ellensúlyozásával a szakszervezetek a – neoklasszikus közgazdaságtanban eszményinek elgondolt – kompetitív kimenetelt megközelítő béreket és foglalkoztatást idézhetnek elő a gazdaság piaci szektorában. Vagyis egyszerre érhetnek el bér- és foglalkoztatásnövekedést.

Továbbmenve, a szakszervezetek, még ha piaci versenykörnyezetben gondoljuk is el őket, kifejthetnek a neoklasszikus közgazdaságtan szerint hatékonyságnövelő hatást. Például értesülésekhez juttathatják a munkáltatókat dolgozók elégedetlenségének konkrét okairól és preferenciáikról, amelyekre pusztán a kilépések alakulásából nemigen tudnának következtetni.

Ezekre az értesülésekre támaszkodva a munkáltatók vonzóbb a

költség-hozam viszony tekintetében nekik maguknak is kedvezőbb munkafeltétel- és javadalmazáscsomagokat kínálhatnak, csökkentve ezzel a munkaerő-cserélődést. Kisebbségi munkaerő-cserélődés közepette azután bátrabban támaszkodhatnak dolgozóik munkahely-specifikus képzésére mint a munkahelyi termelékenységnövelés eszközére.

Számolniuk kell ugyanakkor azzal, hogy miközben a dolgozók preferenciáihoz való igazodás növeli, a szakszervezeti jelenlét legalább két okból csökkentheti is a dolgozók munkahelyi elégedettségét – s ezáltal, esetleg, a termelékenységet.

Az egyik ok, hogy azok a dolgozók, akik elégedetlenségüket amúgy kilépéssel juttatják kifejezésre, a szakszervezet befolyásában bízva jobban meggondolják, távozzanak-e. Eszerint ahol szakszervezet van, ott több az elégedetlen dolgozó.

A másik ok, hogy a szakszervezet gerjesztője is az elégedetlenségnek. Ha másért nem, hát azért, mert ha nincs elégedetlenség, minek a szakszervezet?

Keresetegyenlőtlenség és gazdasági teljesítmény

A szakszervezeti jelenlét előbbiekből kitetsző Janus-arcán túl, szólnom kell a neoklasszikus közgazdaságtan ambivalens viszonyulásának egy merőben más természetű okáról is. Nevezetesen, arról, hogy maga a neoklasszikus közgazdaságtan is Janus arcú egy fontos vonatkozásban.

Bár vizsgálódásainak homlokterébe a hatékonyság szempontját állítja, az egyenlőtlenségek alakulása iránt sem közömbös.

Egyébként azonos feltételek mellett kívánatosabbnak tekinti, ha kisebbek az egyenlőtlenségek, mint ha nagyobbak. Csak éppen attól tartva, hogy az egyenlőtlenségek csökkenésével gyengülnek a gazdasági ösztönzők, rendszerint *negatív* kapcsolatot vélelmez hatékonyság és egyenlőség között.

Mármost nemzetközi tapasztalatok szerint a szakszervezeti jelenlét csökkentőleg hat a keresetek egyenlőtlenségére. (Lásd a *Függelék 1. ábráját.*) Ezen az alapon is természetes hát, ha szakszervezet láttán a neoklasszikus közgazdász egyik szeme sír, a másik nevet.

Természetesnek természetes, de mennyire jogos a kisebb egyenlőség miatti hatékonyságromlástól való ösztönözni aggódás?

Biztos válasz erre a kérdésre egyelőre, sajnos, nem adható. Biztató válasz azonban, szerencsére, igen.

Nemzetközi összehasonlításban nem mutatható ki összefüggés a szervezetségi mutatók és olyan alapvető makrogazdasági teljesítménymutatók között, mint például a foglalkoztatott népesség aránya, az egy lakosra, illetőleg egy foglalkoztatottra jutó GDP növekedési üteme. Eszerint a szakszervezeti jelenlét – és általa előidézett egyenlőségcsökkenés –, ha okoz is hatékonysági veszteséget, úgy tűnik, nem számottevőt.

E tekintetben a korábban feltételezettnél, kevesebb oka van hát a neoklasszikus közgazdaságtannak a szakszervezetekkel szembeni ambivalenciára.

Világ proletárjai, egyesüljétek?

Az elmondottak tanulságaiként, néhány bátortalan megjegyzést tennék a szakszervezetek közeljövőjével kapcsolatban.

A termékpiaci verseny éleződésével járó globalizáció egyfelől, másfelől a hierarchikusan tagolt nagyvállalati belső karrierpiacok térvészése mint a munkaerő-piaci versenyerők szerepét növelő folyamat már ma is komoly kihívás a munkahelyi és ágazati szakszervezeteknek. Hiszen – mint jeleztem – versenyző termék-, illetőleg munkaerőpiacok közepette nemigen virulhatnak az effajta szakszervezetek.

Ilyen körülmények között nem lepődhetünk meg, ha kommunista vágyalomból (a „Világ proletárjai, egyesüljetek!” kései metamorfózisaként) imperatívusszá válik a szakszervezeti mozgalom számára a nemzetköziesedés: a nemzetállamok határain túlnyúló, összehangolt szakszervezeti fellépés.

Bár ez egyelőre csak spekuláció, az kétségtelen, hogy a szakszervezeti szervezettség (tagsűrűség) nemzetközi mutatóin mérve már a XX. század utolsó két évtizede sem kedvezett a szakszervezeteknek, ami alátámasztani látszik a jövőre vonatkozó borúlátást. Az érem másik oldala viszont, hogy országoként vizsgálódva stabil, sőt növekvő szervezettségi és lefedettségi arányokra is található példát.

A nagyfokú nemzetközi változatosság akár támpontul is szolgálhatna bátrabb jóslatok és ajánlások megfogalmazásához. Ehhez azonban meg kellene tudnunk

ítélni a fellelhető különféle konstellációk – szervezettségi és lefedettségi arányok, szerveződési minták és egyezkedési szintek (országos, ágazati, vállalati-tüzemi) stb. – sikerességét. (A szervezettségi és lefedettségi arányok változatos együttállásait szemlélteti a *Függelék 2. ábrája*, a kollektív alku centralizáltsága-decentralizáltsága és koordináltsága-koordinálatlansága szerinti változatosságot pedig a *3. ábra*.)

Természetesen az is kiderülhetne, hogy különféle konstellációk lehetnek sikeresek. Ez megmagyarázhatná a nagyfokú nemzetközi változatosságot, és hogy miért nem tapasztalható konvergencia.

A közgazdaságtan szakszervezetek iránti ambivalenciája azonban – különösen a hatékonyság kontra egyenlőség viszonylatában – kérdésessé teszi, sikerülhet-e e tudomány művelőinek legalább a sikeresség valamiféle összefoglaló elméleti mérőszámában belátható időn belül egyezsége jutniuk.

Végül, hadd hívjam fel a figyelmet két viszonylag friss, tartalmas és közérthető olvasmányra a témában.

Aki a szakszervezeti mozgalom marxista nézőpontú részletesebb értékelésére kíváncsi, annak figyelmébe ajánlom David North *Marxism and the Fundamental Problems of the 20th Century* című, a Socialist Equality Party konferenciáján Sidneyben, 1998. január 10-én megtartott előadását (<http://www.wsws.org/exhibits/unions/unions.htm>).

Akit meg a neoklasszikus közgazdaságtani nézőpontú értékelés érdekel inkább, annak Richard B. Freeman műhelytanulmányát érdemes elolvasniuk: *Single Peaked vs. Diversified Capitalism: The Relation Between Economic Institutions and Outcomes*. Working Paper 7556, NBER Working Paper Series, Cambridge, MA, February 2000 (<http://www.nber.org/papers/w7556>).

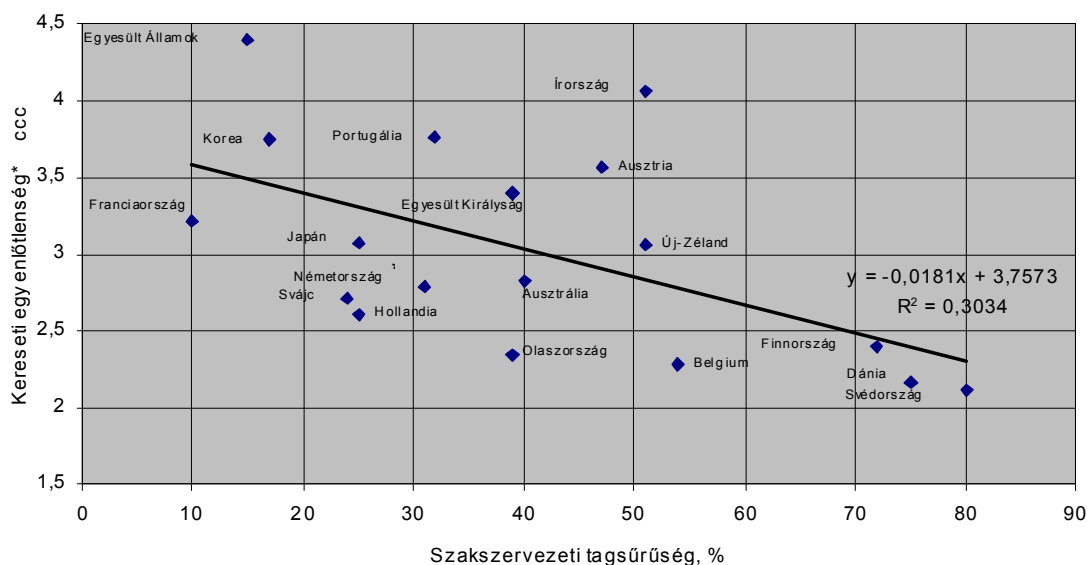
Függelék

(az *Employment Outlook 2005* (OECD, Paris) kiadvány adatai alapján)

1. ábra

Szakszervezeti szervezettség (tagsűrűség) és keresetegyenlőtlenség

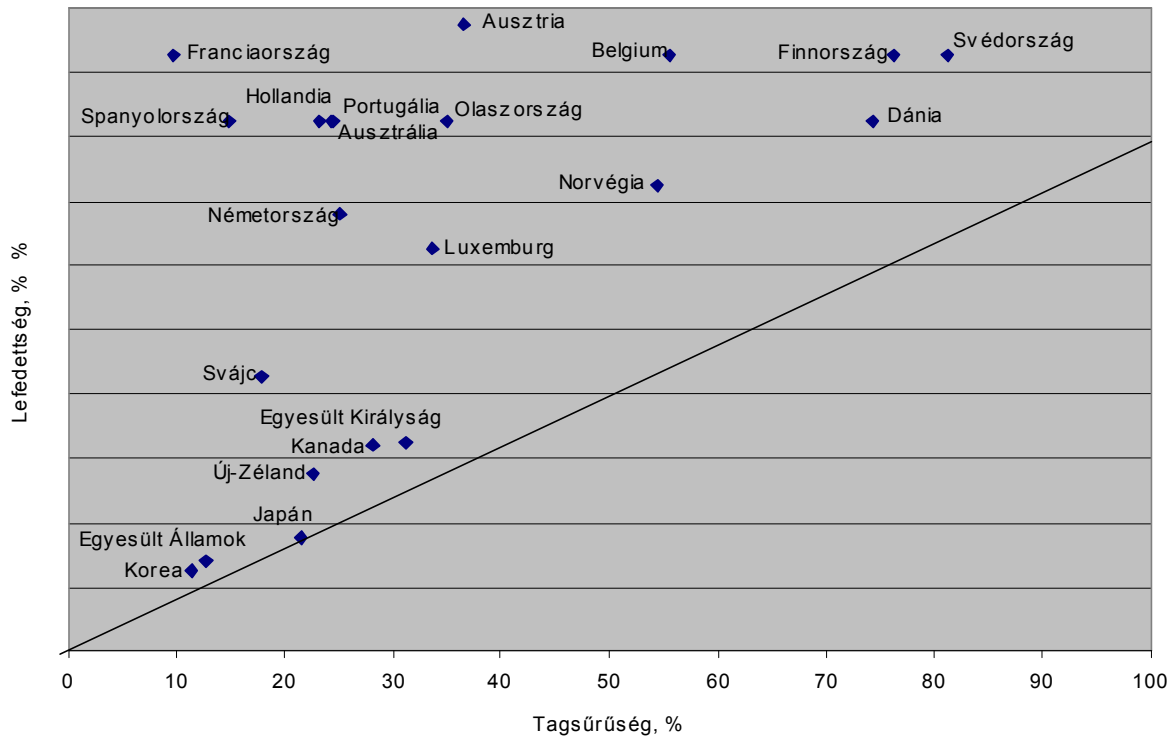
(1990. évi szervezettségi és 1990-94 közötti átlagos egyenlőtlenségi adatok alapján)



* A 90-ik és 10-ik percentilis kereset hányadosa.

2. ábra

Szakszervezeti szervezettség és kollektív szerződéssel való lefedettség, 2000



3. ábra

A kollektív béralku centralizáltsága és koordináltsága, 1995-2000*

Centralizáltsági fok**	Koordináltsági fok**				
	1	2	3	4	5
1	Kanada Korea Új-Zéland USA UK			Japán	
2		Ausztrália Franciaország		Olaszország Svájc Dánia	
3			Spanyolország Svédország	Ausztria Hollandia Németország	
4				Belgium Írország Portugália	
5				Norvégia	Finnország

* Posztoszocialista országok nélkül. **Erősen centralizált/koordinált: 5; erősen decentralizált/gyengén koordinált: 1.